

uitgewerkt door humanisten in de late zestiende eeuw. Laurens Janszn. Coster verschijnt voor het eerst in de *Batavia* (geschreven in 1569 en gedrukt in 1588) van Hadrianus Junius. In dit loflied op Holland geschreven op last van de Staten geeft Junius voor het eerst het overbekende verhaal van de toevallige ontdekking door Coster van het principe van de losse letters tijdens een boswandeling en de diefstal van deze vinding door de knecht van Coster. Aan het slot van haar betoog komt mw. Hellinga tot de conclusie dat de Costermythe ondanks alles heeft bijgedragen tot het ontstaan van de bibliografie in Nederland. De al vroeg verzamelde Costeriana worden nu beschouwd als 'Dutch prototypography'.

Natuurlijk is de Costermythe ook interessant als cultuurhistorisch verschijnsel. De Wolf beschrijft in het tweede deel van dit boek het verloop van de reputatie van Coster, van de achttiende tot het begin van de twintigste eeuw. Uiteindelijk zijn het de negentiende-eeuwse historicus Robert Fruin en de bibliograaf pater Bonaventura Kruitwagen geweest die de Haarlemmer van zijn voetstuk haalden. Dit overzicht is zonder meer geslaagd. Het boek bevat daarnaast een goede collectie 'Costercuriosa'.

In tegenstelling tot De Wolf heeft Groesbeek geprobeerd tot nu toe onbekende feiten over de Haarlemse burger Coster te ontdekken. Het probleem van de uitvinding van de boekdrukkunst blijft buiten beschouwing, ook al denkt de auteur dat in Mainz gedrukt werd naar Hollands voorbeeld. Coster zou zijn uitvinding onvoldoende geëxploiteerd hebben. De archiefvondsten die Groesbeek vermeldt, betreffen de familie van Coster en zijn bezittingen. Het is nuttig dat hij definitief afrekenet met het verwarren van de twee Haarlemse Laurens Janszn.'s. De eerste was een aanzienlijk koopman (ca. 1370-1439), maar heeft de achternaam Coster blijkens de archieven nooit gevoerd; de tweede (ca. 1410-1484) deed dat wel en hij moet dus de hoofdpersoon van de Costermythe zijn geweest. Met deze publikatie is Haarlem overigens een illusie armer. Het zogenaamde Costerhuis aan de Grote Markt 25 heeft niets met Coster te maken gehad, het echte Costerhuis aan de Grote Markt 33 werd in 1929 gesloopt. Maar gelukkig heeft Laurens Janszn. Coster een tweede huis in Haarlem in bezit gehad dat nog bestaat. Met de aandacht die Coster in 1988 heeft gekregen, kunnen Haarlem en de drukker Enschedé tevreden zijn.

K. Tilmans

M. J. H. A. Lijten, *Het burgerlijk proces in stad en Meierij van 's-Hertogenbosch 1530-1811* (Dissertatie Tilburg; Brabantse rechtshistorische reeks II; Assen: Van Gorcum, 1988, xxvi+292 blz., f49,-, ISBN 90 232 2307 1).

Het procesrecht krijgt maar weinig aandacht van historici, zelfs van rechtshistorici. Het aantal monografieën in ons land is, wat de laatste drie decennia betreft, wel op de vingers van één hand te tellen. De regels van formeel recht lijken abstract, kaal, formalistisch. Al die voorschriften en regeltjes over dagvaarding, termijnen, uitwisseling van stukken, getuigenverhoren lijken zo weinig relevant voor de volle historische werkelijkheid. Toch is dat een eenzijdige en voorbarige opvatting. In essentie zijn het juist de regels van het procesrecht die, met behulp van een rechterlijke macht, het recht materialiseren. De volstrekt eigen ontwikkeling die de westerse wereld heeft doorgemaakt, met name sinds de receptie van kanoniek en Romeins recht in de juridische wetenschap, rechtsvorming en rechtspraktijk is van dien aard dat daarin — met allerlei variaties binnen de verschillende staten — de idee van de rechtsstaat als het ware werd

gerealiseerd. Eigenrichting werd in vergaande mate uitgeschakeld. Recht (gevonden in gewoonte of wet) werd gedaan aan strijdende partijen door een min of meer objectieve instantie via geformaliseerde, deels rituele procedures, waarin het schriftelijke element — naast het mondelinge aspect — sinds de late middeleeuwen sterker was geworden. Door middel van vergroting van de rechtszekerheid werden rechtvaardigheid en billijkheid versterkt tegenover willekeurige uitoefening van grove macht. Burgerlijk procesrecht en strafprocesrecht zijn in de loop van de ontwikkeling van recht en staat een steeds zelfstandiger weg gegaan, maar de nauwe banden tussen beiden ziet men bijvoorbeeld nog heel goed in het 'Rechtsboek van Den Briel', door de stadssecretaris Jan Matthijssen vervaardigd in het begin van de vijftiende eeuw.

De keuze van het 'burgerlijk procesrecht' — na *Justitie en politie* — als tweede onderwerp in de jonge Brabantse rechtshistorische reeks behoeft, zo gezien, nauwelijks rechtvaardiging. Dat de keuze opnieuw viel op stad en Meierij van Den Bosch kan ook gebillijkt worden. De gewone historicus zal er echter wel wat moeite mee kunnen hebben dat de geografische begrenzing nogal eng gehouden wordt. In welk rechtspolitiek kader bijvoorbeeld de ordonnanties passen die keizer Karel V in 1527 en 1530 vaststelde als een nieuwe manier van procederen voor de Bossche schepenbank (29-30), komt in deze Tilburgse juridische dissertatie niet naar voren.

Wel behandelt schrijfster in het hoofdstuk over de 'bronnen', terecht, uitvoerig de perikelen rond de optekening en homologatie der costumen, of rechtsgewoonten (5,9). Heel precies legt zij verantwoording af van haar onderzoek naar de handschriftelijke en gedrukte overlevering van alle relevante rechtsteksten. Zonder een globaal inzicht in de rechterlijke organisatie en in de relatieve competenties der rechterlijke colleges — zoals het hebben van het recht van indaging of van beschrijving — kan inderdaad geen juist begrip voor het geldende procesrecht gewekt worden. In het tweede hoofdstuk worden tevens de belangrijkste rechterlijke functionarissen en hun bedienden en de procesvertegenwoordigers (procureurs) behandeld (41-68). De rest van het boek is gewijd aan drie hoofdtypen van rechtsingang voor de gerechten respectievelijk in de stad en in de rechtskringen van de Meierij (kaart op pagina 4): de dagvaardings-, arrest- en evictieprocedures (69-149). Het eindpunt in de tijd wordt gevormd door de Inlijving bij Frankrijk en de invoering van de Franse wetboeken en rechterlijke organisatie in 1811.

Onder de dagvaardingsprocedure komen de belangrijkste formaliteiten en rechtsmiddelen aan de orde: dagvaarding, presentatie op de rol, verstek, eis, antwoord-repliche-dupliek, bewijs en sluiting. Vergelijkingen worden getrokken met de gang van zaken voor andere hoven (Leuven, Mechelen, Raad van Brabant, Hof van Holland). De arrestprocedure komt voort uit de noodzaak om voor schulden borgens te stellen: met name voor 'vreemde' debiteuren — buiten de eigen jurisdictie — was dat van belang. In de evictieprocedure ging het om 'uitwinning' van onroerend goed dat in een schepenbrief door een debiteur als onderpand was verbonden voor de nakoming van een verplichting (119).

Wetgeving, instituties, functionarissen, formele procedures staan op de voorgrond. Niettemin heeft de auteur vrij wat series in de lokale rechterlijke archieven geraadpleegd. Haar blikveld is daarbij beperkt gebleven: de inhoud van de processen zelf komt zelden aan de orde. Daarin ligt ongetwijfeld de wijze zelfbeperking van de schrijfster die beoogt in een voegzame tijd klaar te komen, maar die 'gewone' historicus van daarstraks zou toch wel wat meer van de sporadische achtergrondmuziek willen horen. Zo suggereert de auteur als een 'mogelijke verklaring' voor de ongelijke frequentie van evictieprocedures in het zuiden en het noorden van Maastrand de betere economische situatie in het noorden na 1650 (120) — precies de periode overigens waarop zij haar archiefonderzoek heeft toegespitst (37). Schrijfster concludeert, met name naar aanleiding van de dagvaardingsprocedure, dat de schepengerechten in de Meierij achterbleven

ten opzichte van de intensieve rechtspraktijk in de Stad, waar de 'moderne' schriftelijke procesvoering in de geest van de Caroline ordonnanties veel sneller ingang vond (106). Ten plattelande hielden middeleeuwse reminiscenties — beschreven door Raymond Byl — langer stand, als we op de rechtsterminologie mogen afgaan.

A. H. Huussen jr.

M. Carasso-Kok, e. a., ed., *Schutters in Holland: kracht en zenuwen van de stad* (Zwolle: Waanders; Haarlem: Frans Halsmuseum, 1988, 428 blz., f125,-, ISBN 90 6630 119 8, geb., f49,50, ISBN 90 6630 120 1, pbk.).

Het is verwonderlijk, dat wij eigenlijk geen grondige kennis hebben van de opkomst in de vijftiende en zestiende, de bloei in de eerste helft van de zeventiende en — op een opleving in de Patriottentijd na — het langzame verval in de achttiende en negentiende eeuw van de schutterijen in Holland. Ook is er nauwelijks studie gemaakt van de samenstelling, hun bewapening of hun bezittingen aan gebouwen en kostbaarheden. En dat terwijl wij weten dat de schutterijen op cruciale momenten in de geschiedenis van de Republiek een grote rol hebben gespeeld door al dan niet op te treden naar de wensen van de autoriteiten. Bovendien bestaan er nog meer dan 125 officiële schutterstukken (zoals de Nachtwacht), waarop de compagnieën van diverse steden zijn afgebeeld.

Ter gelegenheid van het vijfenzeventigjarig bestaan van het Frans Halsmuseum te Haarlem werd een tentoonstelling gewijd aan de schutterij in Holland, waarvan dit boek de catalogus bevat. Maar bovendien zijn—zoals tegenwoordig gebruikelijk—negen artikelen opgenomen, die een rijk geschakeerd beeld geven van de activiteiten van deze instelling. Zij werden geschreven door historici en kunsthistorici en die zo interessante samenwerking mag verderop aanleiding geven tot het signaleren van enige verschillen in opvattingen hoe het beeldmateriaal te interpreteren. Want de afbeeldingen op talloze schilderijen die sinds de jaren tien en twintig van de zestiende eeuw zijn ontstaan van, zoals de gegeven definitie luidt, 'groepsportretten van officieren, onderofficieren en eventueel ook manschappen van een schuttersgilde of een afdeling daarvan, vervaardigd ten behoeve van een doelengebouw', een produktie die tot de jaren tachtig van de volgende eeuw aanhield waarnaast nog anderssoortige portretten tot stand kwamen, noden tot commentaar. Meestal weten we echter niet onder welke omstandigheden zij werden vervaardigd, al kennen we de globale historische achtergrond.

Zo schetst M. Carasso-Kok op heldere en pregnante wijze de opkomst van 'der stede scut' en de spanningen die daarmee gepaard gingen. P. Knevel viel de moeilijke taak toe de periode 1580-1650 van de 'kracht en zenuwen van de Republiek' (naar het woord van Schrevelius) te beschrijven. In deze tijd werden de middeleeuwse schuttersgilden tot burgerwacht met een nieuwe organisatie, die nauw verstrengeld raakte met de belangen van de stadsbestuurders. In een tiental geserreerd geschreven pagina's krijgen we een goed beeld van het onderzoeksgebied dat hij hier bestrijkt. P. Rosenberg analyseert de ontwikkeling en functie van de doelengebouwen waar werd geëxerceerd en waar de schutterstukken hingen. L. E. van den Bergh-Hoogterp behandelt het zilverbezit van de schutters in de Noordelijke Nederlanden, J. B. Kist en J. P. Puype bespreken de wapens op de schilderijen. De schutterstukken buiten Amsterdam en Haarlem worden geïnventariseerd door R. E. O. Ekkart, die de bovengemelde definitie geeft en vaststelt dat vele stukken verloren zijn gegaan. De overgeblevene tonen echter één ding aan,